

ГЕНАДЗЬ ЦЫХУН

Інстытут мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Валерый Чэкман. Згадкі-ўспаміны пра калегу

Сумна, што прыходзіцца пісаць успаміны пра не намнога маладзейшага за сябе калегу, які неспадзявана хутка пайшоў з жыцця. Прыпамінаецца апошняя сустрэча, калі я быў запрошаны ў якасці сябра Прэзідыума Міжнароднага камітэта славістаў на арганізацыйны сход Літоўскага камітэта славістаў, які адбыўся за некалькі месяцаў да смерці В. Чэкмана. У сябе дома, нягледзячы на дрэнны стан здароўя, Валерый з непадробнай цікавасцю распытваў мяне пра навуковае жыццё ў Мінску, дзе ён правёў, як мне здалося, найбольш плённыя гады свайго жыцця. Пры гэтым уся размова вялася па-беларуску, ён з задавальненнем “смакаваў” кожнае слова, часам просячы прабачэння за тое, што не заўсёды знаходзіў падыходзячае ў гэты момант. І калі ён папрасіў сесці проста насупраць яго, тварам у твар (“Я хачу цябе бачыць”, — сказаў ён), я зразумеў, што гэта было ўжо развітанне...

Ён паступіў у аспірантуру ў Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, прайшоўшы ўжо значныя жыццёвыя выпрабаванні. Дзіцячае безбацькоўства, вучоба ў Сувораўскай вучэльні ў Кіеве з абавязковай службай — “адпрацоўкай” пасля, паступленне ва ўніверсітэт у Чарнаўцах, дзе яго заўважыў цікавы малады лінгвіст — Алег Шырокаў, які адыграў значную ролю ў яго далейшай “прафарынтацыі”, канфлікт з кіраўніцтвам, якое ўбачыла ў яго паводзінах залішняе “свабодалюбства”, што вымусіла пакінуць універсітэт, не скончыўшы вучобы. Пасля — праца ў вясковай школе ў Літве, завяршэнне (завочна) вышэйшай адукацыі ў Растове-на-Доне з напісаннем дыпломнай працы пад кіраўніцтвам Аляксея Саўчанкі. Здзіўляла настойлівасць, з якой ён імкнуўся самарэалізавацца ў навуцы, нягледзячы на ўсе перашкоды. Часамі стваралася ўражанне, што яму не церпіцца хутчэй дачакацца водгукаў на апублікаванае, і калі іх доўга не было, то тлумачыў гэта аддаленасцю нашага навуковага асяродка ад цэнтраў, дзе робіцца “сапраўдная” наву-

ка. Комплекс “правінцыйнасці” паступова пераадольваўся з цягам часу, калі прыйшло прызнанне і разуменне таго, што сапраўдныя адкрыцці раней ці пазней стануць здабыткам навукі, незалежна ад таго, дзе яны зроблены.

Хочацца адзначыць яго “лёгкасць на пад’ём”, калі справа датычыла збору дыялектнага матэрыялу. Ён аб’ездзіў амаль усю Беларусь, збіраючы матэрыялы для сваёй кандыдацкай дысертацыі і для фанатэкі Інстытута, спрабуючы дабрацца туды, дзе, на яго думку, “хаваюцца” яшчэ невядомыя навуцы цікавыя факты. Прыпамінаю перапалох у адміністрацыі Інстытута, калі з далёкай пагранічнай заставы патэлефанавалі з пытаннем: ці сапраўды ў інстытуце працуе затрыманая ў іх асоба па прозвішчы Чэжман. Помню апавяданні пра небяспечную паездку ў Паўночную Асецыю з мэтай вывучэння асецінскіх дыялектаў, у якіх ён шукаў разгадку некаторых фанетычных працэсаў у праславянскай мове. І гэтая ахвота да “тэрэнных” даследаванняў захавалася на ўсё жыццё. У апошнюю нашу сустрэчу ён дэманстраваў мне свае “скарбы” — цэлыя батарэі дыскет і дыскаў з уласнымі запісамі дыялектных матэрыялаў (цікава, ці захаваўся гэты скарб і ці ёсць перспектывы яго навуковага выкарыстання?).

Нягледзячы на вядомыя дасягненні ў галіне тэорыі, перш за ўсё ў стварэнні т. зв. дынамічнай мадэлі развіцця праславянскай фанетыкі і фаналогіі, складвалася ўражанне, што найбольш яго цікавіла жывая моўная рэальнасць. І ў першую чаргу, складаныя працэсы моўнага ўзаемадзеяння на землях былога Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, а таксама прылеглых землях. На іх вывучэнне ён арыентаваў сваіх вучняў і калег па славянскай кафедры. Значнае месца тут займала праблема “простай мовы” і “пальшчызны крэсовай”, адносна якіх выказваліся часам супрацьлеглыя меркаванні, што мелі нярэдка спекулятыўны характар. І Валерый Чэжман паспрабаваў даць аб’ектыўны адказ на пастаўленыя пытанні традыцыйным для сябе спосабам — арганізаваў экспедыцыю па Віленшчыне з удзелам спецыялістаў. Высновы: “Z językowego punktu widzenia *prosta mowa* jest *zwykłym* dialektem białoruskim. Mówiąc: *zwykłym* — chcemy podkreślić, że opinie niespecjalistów na temat charakteru *prostej mowy* jako rzekomo mieszanego dialektu polsko-białoruskiego, są bezpodstawne” (цытую па водле беластоцкага перыёдыка “Czasopis” за 1993 г., № 3, с. 4). Лёгка здагадацца, што гэтыя высновы былі “nie do przyjęcia” ў пэўных колах мовазнаўцаў і ўскладнілі супрацоўніцтва з групай даследчыкаў “пальшчызны крэсовай”, якая разглядалася імі нароўні з іншымі польскімі тэрытарыяльнымі дыялектамі (параўн. напрыклад рэдакцыйны камен-

тар да публікацыі Н. Марозавай і С. Цемчына пра паланістычныя працы Чэкмана ў штогодніку *Acta Baltico-Slavica* за 2004 г., с. 279).

У Валерыя быў “нюх” на перспектыўных для навукі маладых даследчыкаў. Пры сустрэчах ён называў новыя для мяне імёны, якія пасля я сустракаў у сур’ёзных выданнях. Прыпамінаецца, як на III Міжнародны кангрэс беларусістаў у Мінску (2000 г.) ён на ўласным аўтамабілі прывёз цэлую літоўскую дэлегацыю, што прымала актыўны ўдзел у працы кангрэса. Даклад *3 гісторыі фарміравання беларускіх гаворак* фактычна падводзіў вынікі яго дыялекталагічных падарожжаў, шматгадовых назіранняў і роздумаў над гістарычнай фанетыкай беларускай мовы. Важнасць для аўтара хутчэйшай публікацыі гэтай працы я зразумеў, рэдагуючы зборнік дакладаў кангрэса. Мажліва, гэта была яго “лебядзіная песня”...